

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ПОБУДОВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Україна стала на шлях побудови громадянського суспільства і правової держави. Значна роль у цьому процесі належить її громадянам, які використовують свої колективні політичні права та свободи й можуть обмежувати державну владу, створюючи собі правовий простір, де особистість може вільно розвиватися.

Дослідженнями побудови в Україні громадянського суспільства і правової держави займалися такі видатні вчені, як О.В. Петришин, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько, В.В. Копейчиков, О.Ф. Скакун [Див.: 4; 7; 9; 10] та ін. Але вони лише частково торкалися питань значення колективних політичних прав та свобод людини і громадянина в цій діяльності. Тому нагальна потреба подальшого вивчення проблеми співвідношення правової держави і громадянського суспільства, ролі і значення колективних політичних прав громадян України в цій побудові.

З урахуванням вищеназваних обставин метою даної статті є висвітлення колективних політичних прав і свобод громадян України щодо їх ролі в побудові в Україні громадянського суспільства і правової держави. Порушуване питання має не тільки теоретичне, а й практичне значення, може позитивно вплинути на їх подальше дослідження, а також об'єктивно сприяти вдосконаленню механізму їх реалізації.

Громадянське суспільство і правова держава – це трансцендентальні категорії. Вони служать тими орієнтирами, які містять елемент утопії. Це нібито обрій: коли наближаєшся до нього, він стає все одно недосяжним. Тому коректніше говорити, що держава зробила певні кроки на шляху побудови в країні громадянського суспільства і правової держави.

Правова держава – це організація й діяльність політичної влади на засадах визнання й забезпечення прав та свобод людини, верховенства закону і взаємної відповідальності особистості й держави. До ознак такої держави належать: принципи верховенства права, визнання й реальне забезпечення прав та свобод людини і громадянина, рівність їх прав і свобод, високий рівень правової культури, наявність громадянського суспільства та багато інших.

Громадянське суспільство виступає тим підґрунтям, на якому формується й функціонує правова держава. Ось чому спрацьовує теза: немає громадянського суспільства в конкретній країні – немає правової держави. Громадянське суспільство є сферою недержавних суспільних інститутів і відносин. Воно означає все те в суспільстві, що не є державою і державним. Елементами структури громадянського суспільства є недержавні форми власності, різноманітні соціальні спільноти, недержавні

вні політичні інститути, культурно-освітні заклади тощо й відповідні суспільні відношення [11, с. 95].

Громадянське суспільство можна розглядати як противагу державі й державній політичній владі з її тенденціями до збільшення, тобто до безмежного розширення предмета свого відання. Ця противага повинна служити, з одного боку, певною стримуючою силою й контролером щодо державної політичної влади, з другого – її помічником у діяльності, яка не протирічить інтересам громадянського суспільства. Не існує громадянського суспільства поза державою. Саме вона повинна виступати його гарантом. Громадянське суспільство має право вимагати захисту життя, здоров'я особистості, якості довкілля, безпеки, дотримання прав тощо, а держава зобов'язана здійснювати передусім соціальні програми в такий спосіб, щоб не допускати розколу суспільства чи перетворення існуючих у ньому протиріччя на конфлікти. У той же час суспільство не повинно виконувати деяких державних функцій, як, наприклад, фіскальної.

Для побудови в Україні громадянського суспільства і правової держави важлива роль відводиться політичним правам і свободам її громадян, зокрема колективним. Конституція України закріпила такі колективні політичні права та свободи людини і громадянина, як право: (а) на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст.36), (б) збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації (ст.39), (в) направляти колективні звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадовців і службовців (ст.40).

Серед прав, що стосуються формування в Україні громадянського суспільства і правової держави, особливе місце посідає право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації. У ст.1 Закону України “Про об'єднання громадян” говориться, що об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод [1; 1992. – №34. – Ст. 504]. Такі об'єднання становлять собою основну форму організації громадянського суспільства, бо саме через них громадяни залучаються до політичних процесів, прийняття політичних рішень, до законотворення. Будучи посередниками між державою і громадянами, налагоджуючи діалог і співробітництво між ними, ці об'єднання допомагають як державним структурам бути обізнаними із сучасним станом і соціально-економічною ситуацією в країні, так і населенню краще зрозуміти політику й логіку рішень уряду, а в разі потреби забезпечити їх підтримку. Ці об'єднання, представляючи інтереси суспільства й пересічних громадян, є більш обізнаними в їх нагальних потребах та проблемах. Ними накопичено позитивний (і нерідко альтернативний державній практиці) досвід вирішення актуальних питань і задоволення потреб, який може бути досить цінним для державних структур [6, с. 360].

Але разом з багатьма позитивними моментами об'єднання громадян можуть нести в собі ще й так звані „негативний заряд”, при „розрядці” якого об'єднання можуть не тільки обмежити розвиток громадянського суспільства і правової держави в країні, а навіть знищити їх. Ось чому в Україні на законодавчому рівні встановлено певне обмеження щодо створення й діяльності таких об'єднань. Так, ст. 37 Конституції України передбачає, що створення й діяльність об'єднань громадян, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом тощо, забороняється. Об'єднання громадян не

вправі мати воєнізованих формувань [2].

У згаданому Законі закріплено, що об'єднання громадян незалежно від його назви (рух, конгрес, асоціація, спілка тощо) визнається політичною партією або громадською організацією (ст.1). Громадською організацією є об'єднання громадян, мета діяльності якого – задоволення й захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних чи інших спільних інтересів (ст.3). Завдяки діяльності таких організацій громадяни мають можливість користуватися перевагами демократичної системи, яка дає змогу кожному висловлювати й обстоювати власну думку й погляди [4, с. 102]. Наявність у державі цих організацій дає нам змогу наголошувати на горизонтальній структурі громадянського суспільства. Це також дозволяє нам стверджувати, що саме завдяки цим об'єднанням громадянське суспільство є більш динамічним, ніж правова держава. Чим більше в суспільстві громадських організацій і чим активніше особа діє в них, тим швидшими темпами суспільство йтиме в напрямку до громадянського суспільства і правової держави.

Професійні спілки – обов'язковий елемент соціальної, демократичної правової держави. Вони є добровільними неприбутковими громадськими організаціями, об'єднуючими громадян, пов'язаних інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Профспілки створюються з метою здійснення представництва й захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів своїх членів. Їх значення в побудові громадянського суспільства і правової держави розкривається через їх права на організацію страйків і проведення інших масових заходів, спрямованих на захист трудових і соціально-економічних прав працівників та ін.

У громадянському суспільстві обов'язково існують правозахисні організації, які сприяють розвитку правової культури населення та його юридичної свідомості, як необхідних умов формування правової держави. Ці організації виконують контрольну функцію щодо діяльності держави, її органів та їх посадових осіб, а можуть виконувати і правотворчу функцію (наприклад, подання проекту закону суб'єктові законодавчої ініціативи – народному депутатові України). Правозахисні організації займаються правовою освітою населення, захищають права та свободи людини і громадянина. Вони критикують діяльність держави з точки зору права, обстоюючи цінності громадянського суспільства.

Ще одним різновидом громадських об'єднань є організації благодійні. Відповідно до ст.1 Закону України "Про благодійництво і благодійні організації" це недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб згідно з цим Законом [1; 1997. – №46. – Ст. 292]. Сутність їх діяльності полягає в тому, що вони спрямовують свою роботу на зміцнення інших інститутів громадянського суспільства, надання їм допомоги в їх розвитку (приміром, надання допомоги у видавничій справі, ЗМІ, інформаційним структурам; поліпшення матеріального становища набувачів благодійної допомоги; сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, та ін).

За ст.2 Закону „Про політичні партії в Україні” політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню й вираженню їх політичної волі, бере участь у виборах та інших полі-

тичних заходах [1; 2001. – №23. – Ст.118].

Дискусійним є питання: політичні партії – це елемент громадянського суспільства чи держави? Відповідь на нього потрібно дати з точки зору багатопартійності. Якщо в державі існує одна правляча партія, то це призводить до злиття державного й партійного апаратів. Виникає феномен „партія-держава”. Це не партія у звичному її тлумаченні, тому що вона керує державою й не допускає до влади опозиційних партій. У той же час це й не держава у звичайному розумінні цього слова, бо порушується принцип державного суверенітету, коли державний апарат стає прислужником керівної партії. “Багатопартійна система ж дозволяє існування політичної опозиції для керуючої партії і забезпечує демократичний законний спосіб її зміни на випадок втрати довіри у виборців на нових парламентських виборах. Разом з державою та громадськими організаціями багатопартійна система покликана забезпечувати легітимність, змінюваність, розвиток і стабільність державної влади, нормальне функціонування суспільства” [8, с. 61, 62].

Політичні партії (а) є єдиним елементом громадянського суспільства, який за умови оволодіння державною владою може об'єднати приватні інтереси громадян, соціальних верств, заінтересованих груп загальним політичним інтересом; (б) демократизують представницьке правління; (в) вносять у політику, в організацію державної влади елемент політичної відповідальності; (г) певною мірою забезпечують прозорість як формування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, так і їх функціонування, та ін. [5, с. 34].

Серед колективних політичних прав і свобод громадян України важливе місце займає право останніх збиратися мирно, без зброї для проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, що є однією з форм безпосередньої демократії. Завдяки переліченим заходам громадяни можуть привертати увагу до своїх нагальних проблем, виражати своє ставлення до подій у суспільстві чи за кордоном, критикувати чи підтримувати рішення й діяльність органів державної влади чи органів місцевого самоврядування. Реалізація цього права має особливе значення для тих, у кого обмежений доступ до ЗМІ. Слід зазначити, що наявність цього колективного політичного права у громадян України є гарантом реалізації таких важливих прав, як свобода слова й думки, вільного вираження своїх поглядів, свобода совісті та ін.

У ст. 40 Конституції України закріплено, що всі мають право направляти колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (2).

Закон України „Про звернення громадян” визначає, що під зверненням громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [1; 1996. – №47. – Ст. 256]. За допомогою звернень громадян держава отримує інформацію про нагальні потреби суспільства й намагається їх вирішити, завдяки чому зв'язок між державою й суспільством ще більше зміцнюється. Громадянське суспільство за їх допомогою обмежує сферу діяльності держави, її органів та їх посадовців, сприяє створенню умов для свого подальшого розвитку.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що колективні політичні права та свободи людини і громадянина мають неабияке значення для формування в Україні

громадянського суспільства і правової держави. Адже завдяки їх здійсненню громадяни мають реальний шанс обмежити владу держави, створити простір для гармонійного розвитку як окремого індивіда, так і суспільства в цілому.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України 2. Конституція України. – К.: Юрінком, 1996 – 80 с. 3. *Кушніренко О.Г., Слінько Т.М.* Права і свободи людини та громадянина: Навч. посіб. – Х.: Факт, 2001. – 440 с. 4. *Лукаш С.Ю.* Політичні партії в системі взаємовідносин держави і народу в Україні: конституційно-правовий аспект // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 50. – С. 34-40. 5. *Новак В.* Неурядові організації або соціальне партнерство між державою і громадянським суспільством: зарубіжний досвід // Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С. 359-364. 6. *Петришин О.В.* Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні // Вісн. Акад. прав. наук України: Зб. наук. пр. – Х.: Право, 2003. – №2-3(33-34). – С. 34-41. 7. *Писарева Є.А.* Багатопартійність як одна з умов побудови правової держави: деякі аспекти становлення в Україні // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС України. – 2004. – Спецвипуск. – Ч.3. – С. 61-66. 8. Правознавство: Навч. посіб. / За ред. *В.В. Копейчикова.* – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 699 с. 9. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум, 2000 – 704 с. 10. *Шляхтун П.П.* Конституційне право: Словник термінів: Наук. вид. – К.: Либідь, 2002. – 568 с.

Надійшла до редакції 14.11.2006 р.